

LA QÜESTIÓ DE TARRAQUÑA ABANS DE LA CONQUESTA CATALANA

Durant el present segle només dos autors s'han enfrontat al problema que comporta l'ocupació àrabo-musulmana de Tarragona. El primer fou Sanç Capdevila¹. Posteriorment ha estat J.M. Recasens i Comes². Els resultats, dispars certament, no han esdevingut ni prolífics ni brillants ni molt menys definitius.

Evidentment, s'ha treballat poc en aquest camp, car són moltes les causes que converteixen el tema en quelcom tangencial i relliscós. D'un costat hi ha poques, poquíssimes dades, cosa que, de per si, ja actua de potent aïllant. D'altra banda, normalment, per a l'historiador, és sempre més atractiu i encoratjador cercar les arrels d'un poc clar «passat nacional» que no historiar el parèntesi obscur –i per a molts, àdhuc obscè– que fa de cunya entre la Tàrraco imperial i metropolitana i la Tarracona restaurada. Tarraqūna és un fantasma.

I és així que un espai tan ample cronològicament –potser 400 anys– roman al marge de tota atenció històrica i historiogràfica, llevat de curts i insuficients esments en alguns debats o al·locucions públiques.

L'objectiu d'aquest treball, en principi, és presentar un estat de la qüestió. La sistemàtica recerca a que ha estat sotmesa la bibliografia, fonamentalment, però també les fonts a l'abast, han donat uns resultats més aviat esquifits, tal com hom esperava, però el material recollit permet, penso, d'afegir algunes dades i fer certes puntualitzacions i aclariments sobre diversos aspectes dels treballs precedents.

Tanmateix, no podem començar sense tenir en compte l'ocupació àrabo-musulmana de l'actual Catalunya, car presenta també una problemàtica prou embolicada i complexa, com queda palès en la dispar producció historiogràfica que ha generat.

Resulta indispensable plantejar-nos-ho perquè la conclusió que

traurem al respecte serà el punt de partença des d'on fonamentarem l'estudi, ja que Tarragona se situa claríssimament, en un context geogràfic i històric, en el centre de la polèmica. Això, perquè la seva ocupació podria trencar la pretesa «simultaneïtat» de l'empresa àrabo-musulmana sobre l'actual Catalunya i, de rebot, fer trontollar seriosament les tesis historiogràfiques tradicionals sobre les quals es fonamenta. La dificultat d'establir amb precisió la cronologia d'aital esdeveniment ha contribuït a la seva especulació històrica. I així, els fets poden ésser fàcilment tergiversats a partir de la lectura, o de segons quin tipus de lectura, dels textos, altrament prou foscos, ambigus i sovint contradictoris, que constitueixen l'única i insuficient font d'informació.

I

Els textos han servit perquè cada tendència historiogràfica hagi encadenat els esdeveniments amb més o menys –més aviat més– coherència, tendint sempre a justificar unes tesis que esdevenen, de manera inevitable, enfrontades.

Les tendències són ben conegudes. Per això no cal, aquí, fer-ne una relació detallada. Si més no, però, cal donar-ne unes breus notes per a introduir-nos en el fet. A l'hora d'encapçalar el corrent historiogràfic espanyol ens decidim, en aquest cas, per C. Sánchez Albornoz³. En aquest autor, deixant de banda el context profund de la conquesta àrabo-musulmana i de les seves conseqüències⁴, es manifesta clarament la realitat funesta de la «invasió»⁵ la qual, en anihilar l'aparell estatal visigot, trenca definitivament la primera «unidad nacional», o el que és igual, la «unidad del primer estado español»⁶.

Per a arribar a aquests resultats, però, hom parteix de l'acceptació de Roderic com a rei «legal» de la degenerada monarquia visigòtica i, conseqüentment, de la traïció dels –diguem-ne– wititzans. Alhora, és inevitable no separar de l'Afranj (o Ifrang, Afrany...) cap àrea de l'actual Catalunya⁷.

La historiografia catalana, conduïda per R. d'Abadal⁸ i M. Coll i Alentorn⁹, les tesis dels quals són acceptades a bastament, mena al dret de poder afirmar quasi sense reserves el fet d'estar en possessió de la veritat «un cop destriada la llegenda», segons paraules de J.M. Recasens¹⁰.

La «veritat sense llegenda» és la següent: mort Wititza, Roderic usurpa el tron que corresponia a Akhila, fill del primer. Akhila tan sols és acceptat com a rei a la Tarraconensis i a la Narbonensis. Llavors, el

comte Julià de Ceuta, en nom dels fills de Wititza, demana ajuda als musulmans d'Ifrīqiya per tal de destronar l'usurpador i restablir la «legalitat», o sia, Akhila. Els àrabo-musulmans entren a Hispània i l'ocupen, però no Catalunya, durant les campanyes de Ṭāriq i Mūsà, perquè era «aliada». Només quan Akhila i els seus germans pacten la renúncia al soli reial davant del khalīfa al-Walīd a canvi dels famosos «fundi», i Ardó és elegit rei per l'aristocràcia de la Tarraconensis i de la Narbonensis¹¹, al-Ḥurr inicia l'ocupació de l'actual Catalunya, i naturalment Tarraço¹², que acaba al-Samah; arriba a Narbona i la conquereix l'any 720¹³.

Aquest encadenament dels fets postula forçosament una primitiva individualització de Catalunya com a entitat prèvia si atenem aquest tret diferencial respecte de la resta d'Hispània. L'ocupació, doncs, fou més tardana, i si tenim en compte el seu caràcter no pactual¹⁴ i el prompte inici de la «reconquesta» franca¹⁵ podem sobreviure les ratlles de F. Soldevila quan diu que Catalunya fou tan poc islamitzada que no val la pena ni ponderar la transcendència de la invasió¹⁶.

Els dos plantejaments historiogràfics que tan superficialment hem descrit varien només en el trenat dels esdeveniments, el resultat del qual és, d'una banda, el «fet nacional espanyol» i d'altra, el «tret diferencial català». Es tracta, en resum, d'un mètode historiogràfic que per la seva ambigüïtat permet formular dues tesis oposades políticament, així com interpretar massa singularment i parcial potser, certs conceptes com poden ésser el subdesenvolupament, amb tot el que comporta (causes, situacions...) ¹⁷, etc., per a la mentalitat occidental. Ambdues tesis, històricament i teòrica presenten una sèrie de semblances que converteixen les diferències en quelcom més aparent que real. Es tracta, simplement, de dirigir-se amb tots els efectius agressius possibles contra la societat andalusina, els invasors.

Els dos postulats vénen a concloure en dos punts prou significatius i reveladors, demostratius dels «patrons ideològics» sobre els quals es basteix l'ocupació musulmana d'Hispània, com posa de manifest M. Barceló¹⁸. El fet no es pot negar, està clar, però és desviat de la seva dinàmica procés d'expansió de l'Islam) per convertir-lo en quelcom accidental, com es desprèn de tot el muntatge de traïcions que la provoquen. D'altra banda, la invasió no representa un tall massa important, puix que els invasors acaben per ésser envaïts pels nadius (diguin-se «hispano-romans», «hispano-gots», etc.)¹⁹. Llavors, per què a l'agressió feudal sobre els andalusins li diuen «reconquista»? És, podríem dir, l'essència del mossarabisme, entès com a un factor de continuïsm de la raça.

Aquest sembla ésser l'objectiu de les dues tendències historiogràfiques, la diferència de les quals rau en la manera d'adaptar els fets, o sigui, en la mecànica de les «traïcions». Així doncs, la lectura dels textos dona com a resultat dues versions que al cap i a la fi desemboquen en la pervivència de l'occidental.

I és així que aquesta historiografia, per la seva coherència ja esmentada, ha esdevingut pràcticament intocada pels historiadors, llevat de certes excepcions que han intentat, amb prou èxit, dinamitzar la recerca amb uns altres mitjans i a partir d'un mètode diferent, cosa que, naturalment, canvia els resultats. Ha estat un pas molt important tendent a encaminar la crítica d'una historiografia que, com diu M. Barceló, era «incriticable o, almenys, incòmoda de criticar»²⁰.

La crítica disposa de dues vessants un xic diferents, encara que complementàries. La primera, que ja hem deixat entreveure, fa referència a un problema de «mala memòria». No es pot fer, com s'ha fet, oblidar l'expansió de l'Islam començada ben anteriorment a la conquesta d'Hispania, en el moment en què hom es disposa a historiar-la. Hom no pot negar que abans, d'una manera tan fulminant com peculiar, Mişr (Egipte), Ifrīqiya (Túnis), el Magreb i fins la façana atlàntica del Marroc havien passat al domini califal. En suma, no es pot separar l'ocupació d'Hispania per part dels àrabo-musulmans de la seva mateixa dinàmica d'expansió²¹, i bastir la primera únicament en base a les «traïcions».

El segon cos de la crítica es refereix més directament a la recerca de les fonts, i s'encamina, en primer terme, contra la noció d'accidentalitat de la conquesta. A partir d'uns estudis numismàtics –unes sèries de fulūs– M. Barceló troba «una persistència de la simbologia local (...) y una intensa actividad, hasta ahora insospechada, en la acuñación de numerario en la zona del estrecho de Gibraltar. Un numerario de cobre destinado a mantener la vitalidad de los mercados locales. A su vez, estos dos hechos ponen al descubierto una urgencia que quizás haya que conectar con los preparativos para cruzar el estrecho»²². Més endavant diu: «...disponibilidad de numerario que facilitaba la distribución de los estipendios del Jihād (la guerra santa dels musulmans) a las tropas bereberes de la invasión de Hispania»²³. En resum, segons M. Barceló, la penetració musulmana és intencionada, com demostren els fulūs del Jihād, cosa que converteix Ṭāriq ibn Ziyād en un cap d'expedició de conquesta i no com un auxiliar del bàndol witzà²⁴. El pacte que les cròniques remarquen, afegeix, és potser una projecció anacrònica dels pactes que forgen la mateixa expansió²⁵.

Amb els dos plantejaments de la crítica que hem resumit, la noció

d'accidentalitat de la conquesta queda del tot difuminada i sense sentit. Però hi ha molt més. Qui eren els fills de Wititza? N'era Akhila un, com sosté la historiografia tradicional?

M. Barceló arriba a la conclusió que «Akhila va ésser, per dir-ho d'alguna manera, un rei «local» puix que en rigor no se'l pot relacionar de cap manera amb els «fills» de Wititza²⁶. Fins es planteja la possibilitat de veure en Akhila un rebel contra el poder central, com ho havia estat Paulus en temps de Wamba, també a la Tarraconensis i a la Narbonensis²⁷. M. Barceló encara es pregunta: les encunyacions, sota Akhila, de Tarragona, Girona i Narbona, «indiquen un itinerari de retirada?»²⁸. Si aquest fos un fet demostrable, per si sol deixaria sense sentit les tesis de d'Abadal i de Coll i Alentorn respecte de l'ocupació de l'actual Catalunya per part dels àrabo-musulmans.

En resum, tant Akhila com Ardó (del qual només se'n sap que va regnar set anys, segons una curta referència, i res més) van ésser els caps d'uns poders locals, fruit de la fragmentació del poder central²⁹ que algú ha definit com a «protofeudalisme», o «feudalisme primitiu»³⁰.

D'altra banda, hem de tenir en compte un nou aspecte: els fets i la seva cronologia. D'un costat, la cronologia de les emissions monetàries d'Akhila és molt confosa. Però si retrocedim una mica en la postulada i acceptada successió dels esdeveniments, veurem que el problema és quelcom més complex. La mort de Wititza fou entre finals de febrer i principis de març del 710. Immediatament, tindria lloc la suposada coronació d'Akhila. Tenim que pel juliol-agost del mateix any, Tarīf Abū Zur'a, «mawla» de Mūsā ibn Nuṣayr, desembarcà a la punta de Tarifa i emprengué una relativament curta expedició de reconeixement pel sud d'Hispania (preludi de la conquesta posterior?), fet que hem d'incloure forçosament en el procés d'expansió musulmana. ¿Quan es va produir, doncs, l'entrevista entre els «fills» de Wititza i Ṭāriq? L'estret marge cronològic que separen ambdós esdeveniments la converteix en quelcom pràcticament impossible, atès el temps de tempteig normal que hi havia d'haver entre les dues «corones» dels visigots. I és així que l'expedició de Tarīf no acaba d'encaixar dins la successió de fets proposada per la historiografia tradicional, perquè fa nosa, podríem dir³¹.

El pacte, doncs, havia d'ésser posterior, directament amb Ṭāriq, que desembarcà a Jabal Ṭāriq (la muntanya de Ṭāriq = Gibraltar) entre abril i maig de l'any 711. Segons això, Tarīf és una mena de fantasma, o bé la seva empresa una «casualitat», com tantes d'altres.

Però encara hi ha més: qui va fer els pactes? Els «fills» de Wititza? M. Coll i Alentorn diu, segons la documentació, que eren molt petits

quan va morir llur pare³². Naturalment, el 711 continuaven essent molt petits. Més endavant, M. Coll i Alentorn afegeix que Akhila no era present als pactes, sinó els seus germans menors i consellers³³. Un altre punt: ¿és possible la participació d'aquests nens (els «fills» de Wititza) a la batalla on fou derrocat, i possiblement mort, Roderic, per Tāriq?³⁴.

En conclusió, per tot el que s'ha dit més amunt, hom pot pensar que els pactes no existiren mai, encara que en moltes ocasions siguin inclosos en l'encadenament dels fets. En aquest cas es tracta de justificar quelcom. L'objectiu és un altre, ja que la conquesta d'Hispania pels àrabo-musulmans, no té res d'accidental ni de casual sinó que representa un esglaió més dins el seu procés d'expansió. Tanmateix, no va haver-hi pactes ni traïcions, i és per això que l'ocupació de l'actual Catalunya no va tenir un caire diferent a la de la resta d'Hispania, encara que hem d'admetre que fou posterior cronològicament, almenys en certes zones. Això fa que la sismultaneïtat de l'empresa no tingui massa sentit i, per tant, no és impossible que des de Tāriq fins a al-Smaḥ hi vagin prendre part tots els cabdills, per bé que la historiografia tradicional la fa començar amb al-Ḥurr per tal de justificar els «pactes». En una paraula, no és inversemblant que Tortosa o Tarragona o Barcelona, etc., per exemple, fossin conquerides en diverses etapes de l'ocupació, sinó que és una possibilitat ben normal. Aquesta probabilitat, que es desprèn del descabdellament que hem fet, també és apuntada per J.A. García de Cortázar en fer començar les campanyes d'al-Ḥurr contra Barcelona i Girona des de Tarragona, ciutat aquesta que suposa ocupada d'abans, durant l'estada de Tāriq i Mūsà a Hispania³⁵.

II

Per què tanta dispersió i tantes imprecisions a l'hora d'establir la cronologia i l'itinerari de l'ocupació àrabo-musulmana de l'Afranj, i tanmateix, de Tàrraco? Sens dubte, pel fet de tractar-se d'una àrea perifèrica, apartada del control que exercien els centres de poder, i alhora excèntrica dels circuits comercials. Al mateix temps hem de tenir en compte el seu caràcter de «marca» o «tagr» (territori fronterer)³⁶, on dues formacions completament diferents i antagoniques es troben en contacte permanent³⁷, cosa que es tradueix en fluxos i circulació de població, en constants agressions entre els uns i els altres, i en general, en situacions, diguem-ne, anormals³⁸.

Tot plegat fa, al mateix temps, que les notícies que arriben als histo-

riadors contemporanis siguin, sovint, distorsionades. Aquesta circumstància, conseqüentment, provoca el confusionisme ulterior.

També la foscor i opacitat dels períodes anterior (el desmoronament visigòtic amb tot el que comporta) i posterior (la conquesta cristiana-/feudal) a l'ocupació àrabo-musulmana, contribueixen a fer d'aquesta quelcom molt més complicat.

Tarragona a finals del domini visigòtic

Com qualsevol període confús i problemàtic, la historiografia dóna parers de tota mena. És evident que Tàrraco havia perdut el caràcter d'aquella populosa urbs, capital d'una de les províncies de l'Imperi Romà. Segons J. M. Recasens, la ciutat era esquifida i descurada, sense cap mena d'organització, i habitada per un petit nucli de població a la part alta³⁹. D'altra banda, F. Mateu i Llopis diu: «En aquella potente unidad política visigoda (Tarragona) resalta más precisamente el valor de la ciudad cual centro económico de primer orden, con vida ininterrumpida desde el principio al fin de la monarquía, siempre con evidente relieve»⁴⁰, com a signe de les diferents sèries d'encunyació de monedes durant tot el període visigòtic⁴¹. També S. Capdevila és de l'opinió que Tarragona, «... al final de l'època goda (...) era perfectament restaurada i populosament habitada»⁴².

Tanmateix, és molt més versemblant la tesi de J.M. Recasens que la de F. Mateu i Llopis i S. Capdevila. Evidentment, Tàrraco continuava essent, en certa manera, el centre administratiu, polític i eclesiàstic de la Tarraconensis, però d'aquí a definir-la com un centre econòmic de «primer orden» hi ha molta diferència, car les encunyacions monetàries, en aquella època, no reflectien mai la vitalitat d'un centre urbà⁴³, sinó que sols manifestaven el grau de desenvolupament de l'organització fiscal en un espai determinat.

En conclusió, Tàrraco ha d'ésser inclosa dins el fenomen general de desurbanització (que no implica necessàriament una contracció demogràfica, sinó solament un procés de ruralització) que es produí entre els segles III i VIII com a conseqüència d'una profunda degradació a tots nivells: dels intercanvis comercials, sobretot marítims; de les estructures político-administratives, i de les forces productives⁴⁴. En aquesta situació va tenir lloc sobre Hispània l'expansió àrabo-musulmana la qual «...dût porter un dernier coup à ce qui pouvait subsister d'activités commerciales en Méditerranée occidentale, non pas tant à cause des

opérations militaires plus terrestres que maritimes que du fait de la constitution d'un vaste ensemble de civilisation qui, très vite, se suffit à lui-même et ne regarde guère vers la Méditerranée et pratiquement pas vers l'Occident»⁴⁵. La conquesta, doncs, tant de forma generalitzada com de Tàrraco en particular, revela la crisi existent, la qual es perllongarà després durant molt de temps, però en cap moment no la provocarà.

L'ocupació de Tàrraco: els textos i llur interpretació

Presentem a continuació els més significatius, malgrat la seva opacitat i desaparitat. El primer, en relatar les campanyes de Mūsà i els territoris que conquerí diu així:

«Sicque (Mūsà) non solum Ulteriorem Hispaniam, sed etiam Citeriorem usque ultra Caesaraugustam, antiquissimam ac florentissimam civitatem (...) gladio, fame et captivitate depopulat»⁴⁶.

El text continua esmentant accions bèl·liques en aquesta zona. Es pot veure completat per la relació de l'«Akhbār Majmū'a», en dir que Mūsà conquerí Saragossa «i les altres ciutats d'aquella part»⁴⁷.

Tenim un altre report interessant. Diu: després, de Saragossa,

«...llegamos a una ciudad que está sobre el mar, la cual tenía cuatro puertas...»⁴⁸.

(Tots els trets apunten a identificar aquesta ciutat amb Tarragona⁴⁹. Se segueix amb el relat de les circumstàncies en què fou conquerida per Mūsà, i més endavant esmenta el testimoni de Ja'far, que fa referència al setge de la ciutat per espai de més de vint dies i a la seva presa, així com també a la conquesta de tres castells que hi havia al seu voltant⁵⁰.

Vegem, per últim, el text més important perquè és el més concret, el qual prové de la «Crònica» d'al-Rāzī. Aquesta és la seva relació:

«Parte el término de Tarragona con el de Tortosa. E Tarragona e cibdat muy vieja e poblada de los antiguos. E yaze sobre la mar e va a par della el rrio de Galian (o Galiana) que corre contra (el sol) de Levante e entra en el rrio de Ebro entre Tortosa e Tarragona. E Tarragona yaze en el oriente de los moros. E Tortosa e Tarragona yazen al levante de Cordova. E Tarragona yaze entre Tortosa e Barcelona, e della a Tortosa a çinquenta migeros.

E Tarragona fue de los logares mas antiguos que fallan fundamentos muy viejos e muy marauillosos, e ay cosas que se non desfazen por ningund tienpo, maguer todas las destruyo Taris (també Tarif o Tarife, segons els manuscrits), el fijo de Mazayr (Nazayr) quando entro en España, e el mato las gentes e destruyo las obras, mas non pudo todas, tanto las fizieron de firmes. E Tarragona ha muy buen termino e fermoso, e muy rregantio e conplido de muchos frutos.
E de Tarragona a Çaragoça ay çiento e çinquenta migeros»⁵¹.

Aquests textos han estat treballats per tots els que s'han ocupat del tema però gairebé ningú els ha interpretat igual. Nosaltres intentarem confrontar totes les notícies, les documentals i les bibliogràfiques, per tal de respondre, en principi, les preguntes: qui fou el conqueridor de Tàrraco, i quan i com fou conquerida?

Preguntes ben compromeses, certament. I àdhuc perilloses per diverses raons. D'una banda, i respecte de les fonts, diu Millàs i Vallicrosa: «...después de la conquista de Zaragoza, los autores musulmanes guardan gran disparidad de información, algunos de ellos con noticias del todo inverosímiles y trastocadas, de modo que es algo difícil abrirse camino seguro a través de tan dispares fuentes»⁵². Mentrestant, F. Codera, amb la seva contundència acostumada avisa així de les dificultats: «Siendo la Historia de los Arabes de España tan oscura en su conjunto resulta de ordinario que, en cuanto se pretende dar noticia de una región o de una serie de acontecimientos referentes a la dominación musulmana, se parte de tradiciones vagas, admitiendo ideas falsas o al menos exageradas respecto a la conquista, y se admiten hechos que en parte alguna aparecen probados»⁵³.

* * *

Al primer capítol ja hem vist el parer de la historiografia catalana. R. d'Abadal, en valorar la documentació, esmenta el testimoni de Ja'far i la ciutat de quatre portes vora la mar, sense intentar identificar-la⁵⁴. Seguint la mateixa tònica interpretativa, d'Abadal creu que les notícies de la «Crònica» d'al-Rāzī sobre la conquesta de Tarragona no són fiables⁵⁵. Més endavant afegeix que tampoc les circumstàncies no donen a 'Abd al-Azīz ibn Mūsà la possibilitat de conquerir Catalunya, –i naturalment, Tarragona– sinó que ho va fer, –com pensa també Coll i Alentorn basat en el text següent–, al-Hurr⁵⁶, el 718 o 719.

«Alhaor per Hispaniam lecertos iudicium mittit, atque debellando et pacificando pene per tres annos Galliam Narbonensem petit; et paulatim Hispaniam Ulteriorem vectigalia consendo componens, ad Hiberiam Citeriorem se subrigit...»⁵⁷.

La importància que des del punt de vista militar ha estat concedida a aquest text és, potser, un xic exagerada, ja que és tant o més ambigu que els altres. Altrament, «debellando et pacificando» i el lliurament de qādī(s) (jutges) així com l'establiment d'impostos, suposen l'organització d'Hispania conquerida més que l'acció de la conquesta (com també pensa S. Capdevila)⁵⁸.

E. de Santiago Simón, que ha treballat l'obra de l'autor musulmà Ibn al-Shabbāṭ creu, segons els textos d'aquest, que Mūsà no anà més enllà de Saragossa, cas d'arribar-hi⁵⁹. En canvi, C. Sánchez Albornoz, que opera sobre una gran munió de fonts, sembla tenir molt clara l'ocupació de Catalunya, i molt explícitament de Tarraco, en temps de Mūsà⁶⁰.

D'altres autors s'inclinen també per la conquesta de la Marca Superior en temps de Mūsà i Ṭāriq. Un d'ells és Codera⁶¹. També ho creu així Millàs i Vallicosa, el qual veu en Mūsà el conqueridor de Tàrraco, segons els textos d'al-Rāzī, Ibn Khaldun i al-Maqqarí⁶². M. Barceló pensa que els exèrcits dels dos primers cabdills de la conquesta d'Hispania van arribar a l'Afranj, segons «els textos àrabs que indiquen uns moviments militars més enllà de Saragossa», malgrat la seva imprecisió⁶³. E. Levi Provençal diu que durant 'Abd al-Azīz ibn Mūsà, generals musulmans van conquerir la costa catalana (Tarragona, Barcelona, Girona, etc.) seguint les instruccions de Mūsà, si bé la cronologia és poc ajustada puix que Mūsà i 'Abd al-Azīz van coincidir al sòl hispànic⁶⁴.

Respecte de Tarragona, seguim quasi bé igual que en començar: amb la mateixa aparent ambigüitat dels textos. Els historiadors tarragonins els interpreten també amb disparitat. No penso, aquí, fer un estat de la qüestió massa exhaustiu, ja que Sanç Capdevila ho va fer amb prou encert⁶⁵.

A finals del segle passat, seguint el poc de fiar J. A. Conde, B. Hernández Sanahuja diu que «...en vez de destruir los árabes la ciudad de Tarragona y hacerla inhabitable, la realzaron de tal manera, que nunca, desde la época romana hasta nuestros días, había tenido tanta importancia como alcanzó durante el período árabe»⁶⁶, i fa referència a la presa de tota l'actual Catalunya per part de Mūsà sense cap mena de resistència.

En canvi, segons Morera, els musulmans no havien arribat encara a les costes orientals d'Hispania a finals de l'any 714, i per tant, ni Ṭāriq ni Mūsà posaren mai els peus a Catalunya i possiblement seria 'Abd al-Azīz b. Mūsà el conqueridor de Tarragona entre el 714 i el 717, o potser al-Ḥurr, el 718 o el 719⁶⁷. Posteriorment, el mateix E. Morera rectifica la seva hipòtesi i conclou, que acceptant les tesis de F. Codera, Tarragona havia d'ésser presa en temps de Ṭāriq i Mūsà⁶⁸ a finals de l'any 713 o començaments del 714.

D'altra banda, els historiadors tortosins tampoc no poden aclarir res sobre l'ocupació àrabo-musulmana del litoral tarragoní. E. Bayerri, arbitràriament, estableix la presa de Tortosa el 714 o 715 per part d'"Abd al-Azīz⁶⁹.

Modernament, l'historiador nord-americà L. McCrank, en dos excel·lents treballs sobre la restauració cristiana de la Seu Metropolitana de Tarragona, pensa, crec que àdhuc un xic arbitràriament, que l'ocupació de la ciutat fou el 713⁷⁰, i el 714⁷¹.

Finalment, comentem els estudis més específics. En primer lloc, la documentada síntesi de S. Capdevila. A partir dels mateixos textos presentats aquí, sobretot del de la «Crònica» d'al-Rāzī, i d'alguns altres quelcom més marginals, aquest autor creu que «la conquesta de Tarragona fou realitzada pels exèrcits dels cabdills Ṭāriq i Mūsà i atenent els itineraris esmentats, devia escaure's al final de l'any 713 o al principi del 714»⁷². J. M. Recasens, en els seus dos treballs, refusa la veracitat dels textos i diu que «al-Ḥurr devia posar setge al reducte tarragoní l'any 716»⁷³, (com veiem, accepta les tesis de M. Coll i Alentorn i R. d'Abadal).

Aquesta qüestió segueix sense resoldre, però, fos quan fos, ¿com va ésser conquerida Tàrraco pels àrabo-musulmans? Hom sap que l'expansió territorial d'aquest poble es fonamentava en dues formes d'ocupació: els pactes de pau (sulḥ), i el setge amb presa militar després d'una resistència armada ('anwa). A Hispània, la fórmula més usada fou la primera⁷⁴. Quin és el nostre cas? La gran majoria d'historiadors que s'ho planteja s'inclina pel sistema 'anwa⁷⁵.

Així ho manifesta J. M. Recasens; però, en quines condicions es podia aguantar un setge de prop d'un mes, com diu, tenint en compte la situació de quasi total despoblament⁷⁶, com ell mateix reconeix? Si la causa del setge rau en el fet que el duc i el bisbe eren partidaris d'Ar-dó⁷⁷, com entendr-ho? Del duc no se'n sap res; quant al bisbe, Sant Pròsper, tothom està d'acord que fugí cap a Itàlia juntament amb els seus deixebles, moments abans de l'ocupació de la ciutat⁷⁸.

El que és evident, i això cal dir-ho en favor de J. M. Recasens, és que Tarragona, Tàrraco millor dit, va desaparèixer com a ciutat; es tracta doncs, d'una destrucció de «prestigi» més que material⁷⁹. Tàrraco havia deixat d'ésser el centre religiós i político-administratiu de la Tarraconensis.

* * *

La nostra opinió al respecte parteix d'una reinterpretació dels textos exposats. Abans, però, cal posar en clar un parell de punts. Primer: entre la conquesta de Saragossa i l'anada de Mūsà i Tāriq a Damasc per a entrevistar-se amb el khalifa al-Walīd, ¿i havia temps per portar a terme les campanyes militars fins al mar? La presa de Saragossa fou el juny-juliol de 713. Mūsà, cridat per al-Walīd, partí d'al-Andalus l'agost del 714 per presentar-se davant el khalifa el febrer de l'any 715. Tenint en compte la rapidesa de la conquesta àrabo-musulmana d'Hispania es pot admetre que Mūsà o algun dels seus caps militars (potser Tāriq) van tenir el temps suficient i sobrat per a arribar a les costes catalanes i portar a terme diverses accions bèl·liques en aquell territori, com han posat de manifest alguns autors⁸⁰.

En segon terme, com tractar les fonts escrites? Dels historiadors musulmans, Millàs diu «que es distingeixen per una gran objectivitat: l'autor, després d'haver consultat els mestres, tradicioners, viatgers, etc., o d'haver vist per ell mateix els successos, els exposa quasi impersonalment, citant sempre la font que segueix...»⁸¹. En principi, doncs, els textos haurien d'ésser del tot fiables. Malgrat tot, les notícies entorn de l'ocupació de l'actual Catalunya són més imprecises, com dèiem més amunt, i provenen de testimonis i tradicions que no sempre són de primera mà i, per aquest motiu, sovint, confuses i embolicades. Ara bé, no creiem que, en cap moment, siguin del tot inventades pels qui les escriuen. Hom podria dir amb prou garanties de certesa que el fet del relat existí veritablement i només se n'exageren, per excés o per defecte, les circumstàncies. Així doncs, el que no es pot fer de cap manera és oblidar els textos o, senzillament, fer-los inservibles.

Les notícies que ofereix el cos textual presentat, malgrat provenir de diverses fonts, tenen una gran congruència, tant que, degudament relacionats, els tres focus informatius sembla que es complementin. Si s'accepta la veracitat de l'esdeveniment en cada text, tenim que Mūsà (o qualsevol cap, potser Tāriq, seguint les seves ordres) va desenvolupar campanyes militars més enllà de Saragossa, a les ciutats d'aquella part,

fins a arribar a una que hi havia vora la mar, la qual tenia quatre portes i que fou conquerida. Era aquesta ciutat Tarragona? Potser sí, si tenim en compte el testimoni d'al-Rāzī, un autor prou rigorós, que s'informà en molt diverses fonts⁸², va escriure entre 889 i 955, i relata la conquesta de Tàrraco per Mūsà. El report d'al-Rāzī és fonamental, el més important per ésser el més concret i pel fet de donar cohesió a tot el cos de notícies.

Altrament, aportem encara uns quants textos més, extrets de la versió interpolada de Rodríguez de Escabias⁸³, als quals no hem donat el mateix tractament que als primers, atès que els editors avisen de possibles falsetats en alguns passatges⁸⁴. Malgrat tot, en l'aspecte que ens interessa, no presenten cap distorsió respecte de les fonts precedents. Tanmateix, sense dir res de nou, esdevenen molt aclaridors, i és per això que en citarem uns quants fragments.

G. Rodríguez de Escabias, en donar testimoniatge d'Abd al-Azīz (ell li diu Abelacin), fill de Mūsà, diu que va ocupar el Llevant (Orihola, Lorca, València i Alacant mitjantçant pactes. «E despues que todo esto fizo fue sobre Sevilla, e tomola. E su padre fue sobre Tarragona, e tomola por fuerza e aprieto de las armas; e tomo muchas e muy buenas villas, e muchos e muy buenos castillos en que moraban muchos e buenos omes, e trajo de ellos buen algo que dio a los suyos»⁸⁵. Com hom pot comprovar, aquest paràgraf encaixa perfectament amb els altres textos i amb tot el que fins ara s'ha dit. Al mateix temps, és molt revelador el que manifesta d'al-Ḥurr, les funcions principals del qual eren les de recaptar i proveir al khalīfa de tots els drets que aquest tenia a Hispània; ocupà el càrrec dos anys i nou mesos, sense fer esment de cap empresa militar concreta⁸⁶. Així doncs, tot plegat fa suposar que l'ocupació de Tàrraco tingué lloc durant l'estada de Mūsà a Hispània, concretament entre poc després de la conquesta de Saragossa i un temps abans de la seva anada a Damasc (agost del 713-agost del 714), sense poder precisar més.

Ara bé, si fou Mūsà o Ṭāriq el que conquerí Tàrraco i de quina manera, ja és una altra qüestió.

C. Sánchez Albornoz, en identificar Tarife el fijo de Mazayr amb Ṭāriq⁸⁷, com s'ha comentat més amunt, creu que fou aquest el conqueridor de Tàrraco. Però en aquest aspecte els textos són més contradictoris. De tota manera la resolució d'aital qüestió és ben poc transcendent, comparada amb el problema cronològic, per tot el que aquest representa. Fou Mūsà o bé Ṭāriq, tant se val. L'important és que la ciutat, contràriament al que una gran part de la historiografia sosté modernament, possiblement fou ocupada en temps de Mūsà.

Quant a la forma de tal acció, és una pregunta important i de difícil resposta. Ho fou mitjançant pacte (sulḥ) o militarment ('anwa)? Si hem de fer cas a les cròniques, la conclusió no pot ésser més clara, i és, certament, un testimoni de pes, però...

A finals de la monarquia visigòtica, Tàrraco conservava la seva categoria de ciutat únicament per la presència de les classes dirigents (el poder civil personificat pel duc, i l'eclesiàstic pel bisbe) que la convertien en el centre polític-administratiu i religiós de la província. I realment, davant l'avenç imparabile de l'exèrcit musulmà, és a les ciutats on capitula o és derrotada la classe dominant⁸⁸. Tal com hem referit abans, del bisbe metropolità, sabem que fugí, poc abans de la conquesta, cap a Itàlia⁸⁹ per motius religiosos, o potser polítics. Del duc, en canvi, ningú no en sap res, ni tan sols si llavors era a la ciutat. És impossible, doncs, fer-ne cap mena de comentari. Tenint en compte aquestes dues circumstàncies i la situació de Tàrraco a la vigília de la seva presa, hom considera la impossibilitat de resistir un setge d'un mes i la batalla posterior. Ignorem també si hi va haver contactes entre les classes dirigents (cas que no haguessin fugit abans) i els conqueridors. La possibilitat d'un pacte és encara quelcom molt més remot.

El que hi ha de cert en tot això és que la destrucció de Tàrraco és un fet que tant les fonts cristianes com musulmanes donen per suposat. Ha esdevingut un mite⁹⁰.

Nogensmenys, amb les dades de què disposem, les circumstàncies de la conquesta de Tàrraco romanen sense aclarir. La destrucció de la ciutat només s'explica si abans aquesta ha resistit militarment, –que tan sols és possible amb la presència allí de les classes dominants– cosa que ignorem. Hom no pot creure tampoc que la ciutat fos destruïda pel fet de constituir una capital administrativa i religiosa, atès el caràcter de l'expansió àrabo-musulmana. En definitiva, mentre no trobem notícies més concretes que indiquin el contrari, haurem de sostenir que en l'ocupació de Tàrraco no hi va haver resistències ni pactes ni batalla, puix que amb tota seguretat, els musulmans no trobaren ningú que els resistís ni ningú per pactar⁹¹. L'ocupació va comportar un canvi fulminant de l'aparell polític i de la seva dependència, i al mateix temps, de tot el conjunt de l'organització social.

De Tàrraco s'havia passat a Tarraqūna, i aquesta no tindria més la categoria de capital que havia ostentat pomposament. Yāqūt, autor musulmà dels segles XII-XIII, diu de Tarraqūna: «És el nom d'una petita aldea o poble (balda), a al-Andalus, contígua a les dependències de Tortosa. Fou una antiga ciutat (madīna qadīma) a la vora del mar»⁹². Per

què aquesta espectacular minva? Hom podria veure-hi una mesura repressiva, però és força improbable. Més aviat cal pensar que, oberta a un espai indomnat, la capitalitat de Tarraqūna es posava en perill, i hauria estat, per si mateixa, una amenaça en ésser una plaça molt més envejada del que realment va ésser. Tortosa, per bé que en una zona perifèrica, restava molt més coberta i resguardada dels possibles atacs francs. La seva primícia, doncs, no és un fenomen incompreensible, i més si tenim en compte la bona disponibilitat de recursos naturals que oferia⁹³.

Un cop ocupada pels àrabo-musulmans, quin desenvolupament social tingué Tarraqūna? L'ocupació planteja forçosament la colonització o no colonització de la ciutat i del seu territori, i en quin grau, cas d'existir realment.

El problema de la colonització de Tarraqūna

En primer lloc hem de destacar, altra vegada, la situació de Tarraqūna, una de les zones capdavanteres d'al-Andalus (al-ṭagr al-a'là), conseqüentment, de més difícil control per part de l'aparell estatal (sobretot durant els conflictes interns andalusins), i fora dels circuits comercials. En aquestes circumstàncies s'explica el text de Yāqūt, presentat fa poc, assenyalador de l'inexorable i constant declivi de l'antiga capital de la Tarraconensis a partir del segle IV, que de «madīna» passa a convertir-se en «balda». Quedi clar, però, que el fenomen havia pres un caràcter irreversible molt abans de l'ocupació àrabo-musulmana.

La persistència d'aquesta crisi, per dir-ho d'alguna manera, justifica, per si sola, la categoria de «balda» de Tarraqūna que, per altra banda, no és sola sinó que es troben en semblants condicions les altres antigues ciutats mediterrànies. Només Tortosa, tímida excepció, per les raons que hem adduït i pel fet de constituir una plaça de defensa militar (relativament ben coberta) en la zona més extrema del control efectiu de l'aparell estatal andalusí, presenta unes condicions força més elevades que la resta.

El segon problema sorgeix de l'irritant silenci de les fonts. La nostra tasca consistirà a cercar els més petits detalls dels textos (dels que hem presentat i d'altres) que facin pensar en qualsevol mena de treball colonitzador. L'objectiu que ens proposem és anar un xic més enllà dels estudis actuals, els quals, en historiar el que s'ha anomenat la repoblació de la «Tarragona destruïda», no han aconseguit passar de la simple re-

lació cronològica referent al camaleònic i quasi sempre efímer domini militar de la ciutat.

Altrament, ens veiem mancats de l'eina que ens seria de més utilitat: la toponímia. Des de l'abandonament de la plana del Camp de Tarragona pels andalusins, en temps de Ramon Berenguer I el Vell (1035-1076)⁹⁴ fins a l'assentament dels feudals després de la conquesta de Tortosa el 1148, aquelles terres van romandre pràcticament buides (els intents més seriosos havien estat els del bisbe Oleguer i del cavaller Robert dues dècades abans), i per aquest fet van ésser rebatejades pels nous colons. Dels topònims anteriors no en van quedar més que possibles vestigis que resten per estudiar. La immensa majoria esdevingueren de nou encuny.

* * *

Els cronistes més antics (Pons d'Icart, etc.) suposen una Tarragona erma i despoblada per espai de quatre segles. Més modernament, amb una recerca més profunda dels textos àrabs i francs, hom assenyala molt timidament la possibilitat d'una certa colonització de Tarragona i la plana del seu Camp.

E. Morera sembla contradir-se, com abans. Així, mentre pensa que els àrabs van canviar el nom del riu Tulcis pel de Francolí, i que la ciutat fou dotada d'una guarnició militar de defensa⁹⁵, en tant que es mantenia en poder dels musulmans entre la seva presa i l'expedició de Lluís el Pietós d'Aquitània l'any 808, i era reocupada després⁹⁶, i en un paràgraf posterior diu que els àrabs ocuparen la ciutat i el camp durant 400 anys⁹⁷, en un altre lloc sosté l'enrunament i el despoblament de Tarraqūna⁹⁸.

S. Capdevila, d'altra banda, creu que la despoblació «no s'ha de considerar tan absoluta que no ens permeti de suposar, en determinades circumstàncies, l'establiment temporal de qualque colònia militar...»⁹⁹, i més endavant afegeix: «Fins és possible que en els llargs intersticis de relativa pau s'hagués intentat la repoblació àrab de Tarragona», però no pot demostrar-ho a partir d'unes aparents proves arqueològiques: les tapieres de la muralla nord i la restauració del Pont del Diable¹⁰⁰. El fet d'una població únicament militar de la ciutat implica uns voltants despoblats, i així fa referència a la no colonització del Camp¹⁰¹. Malgrat això, es contradiu en més d'una ocasió, com veurem, resultat de les notícies, molt disperses i fragmentades, que a partir de l'any 808 esmenten Tarraqūna i que es refereixen únicament al domini militar producte de les campanyes bèl·liques, tant franques com andalusines.

J. M. Recasens no creu en una total despoblació de l'àrea tarragonina¹⁰², però tampoc no va molt més enllà en les notícies referents a les expedicions militars que ja va palesar E. Levi-Provençal, en dir que després del desig fracassat de Lluís d'Aquitània de conquerir Tortosa i convertir-se aquesta en la plaça forta més avançada d'al-Andalus, «Tarragona será (...) presa disputada en muchas campañas que la harán unas veces musulmana y cristiana otras»¹⁰³.

Després de l'ocupació àrabo-musulmana de Tàrraco, la primera notícia concreta que tenim no és fins l'any 808, data de l'expedició de Lluís el Pietós sobre Tortosa. Així doncs, durant el llarg d'un segle, la zona va gaudir d'una relativa estabilitat, almenys aparentment car no hi ha res que pugui indicar el contrari. Durant aquesta dilatada etapa hi cap perfectament un intent de colonització efectiva del sòl, cosa que a ben segur devia ocórrer, segons el text que relata la primera expedició franca després de la conquesta de Barcelona el 801, i que diu així:

«Profectusque per Barchinonam et veniens Tarraconam, quos ibidem reperit, alios fugavit, universaque loca, castella, municipia usque Tortuosam vis militaris excedit et flamma vorax consumpsit»¹⁰⁴.

A partir d'aquí s'ha d'admetre l'existència d'una sèrie d'assentaments rurals al Camp, protegits per castells, així com la ciutat habitada; aquests pobladors devien ésser enemics dels francs (per tant andalusins) puix que eren captivats els que no havien fugit.

Poc temps després, l'any 810, una nova expedició franca empenia el setge de Tortosa per dos flancs. La columna manada per Ingobert va seguir la ruta de la costa però el cronista no esmenta Tarragona. A ben segur, els francs no trobaren cap mena d'obstacle. Possiblement la ciutat albergava un destacament militar des de l'any anterior¹⁰⁵. O, com pensa J. M. Recasens, els musulmans havien fugit llavors i la zona era buida encara¹⁰⁶. També podria ésser que els colons, escarmentats d'abans, es retiessin convenientment, en veure apropar-se les columnes agressores. Convé destacar una circumstància que es desprèn d'aquest observacions: la població tarragonina era quelcom més que una simple guarnició militar de defensa.

Una vegada retirats els francs, la vida devia tornar a les contrades tarragonines a tenor del moviment que experimentà la «marca» a l'àrea andalusina fins passada la meitat del segle IX. S. Capdevila fa referència als Annals d'Eguinard, segons els quals, el 827, els musulmans, amb l'a-

juda d'un tal Aizó o Aysun, de difícil identificació, devastaren la «marca»¹⁰⁷, essent comte de Barcelona Bernat de Septimània.

El 852, Tarraqūna era ocupada per les forces d'Abd al-Qarym¹⁰⁸ i el mateix any, Barcelona corria igual sort¹⁰⁹. La conclusió de S. Capdevila és contundent: «El cert és que a la meitat del segle IX el nostre país era infestat de moros, els quals, a faisó d'una població híbrida de bandolers s'aprofitaven (...) per dedicar-se a fer corregudes de càstig vers els poblats de la marca»¹¹⁰. És evident que el segle IX, ple de turbulències, no té el mateix caire que l'anterior, i més encara si tenim en compte la progressiva desmembració de l'aparell estatal andalusí durant els darrers emirs. A partir de començaments d'aquest segle IX la «marca»/«tagr» començava a fer-se inhabitable.

I no s'acaba aquí, puix que l'any 888 té lloc la confusa expedició de Guifré el Pelós sobre el Camp de Tarragona¹¹¹. Poc després, retirat Guifré, la població devia tornar a la ciutat, perquè Ibn al-Athir relata l'expedició del comte Sunyer el 936-937, les tropes del qual n'havien foragitat els habitants¹¹².

Continua esmentant varies vegades Tarraqūna; uns cops en poder dels andalusins, d'altres en poder dels feudals, però sense un domini efectiu per part de ningú¹¹³, cosa que confirma la impossibilitat d'un desenvolupament normal de la vida a les contrades tarragonines, almenys en la zona plana, massa oberta i no defensable.

Amb l'arribada al poder d'Abd al-Rahman al-Našir li-Din Allāh, i sobretot a partir de la instauració del califat de Còrdova (Qurṭuba) l'any 929, es refà potentment l'aparell estatal andalusí que torna a controlar efectivament tot el territori. El poder califal, en principi molt més fort que els estats feudals del nord, accepta les treves d'aquests i comença la reorganització interna, tant feta malbé durant la segona meitat del segle IX, sobretot a les «marques». Des de llavors s'observa una fase de reurbanització. Per a nosaltres és interessant el cas de Tortosa, i a partir d'ella, el de Tarraqūna¹¹⁴ l'any 960. Amb aquesta repoblació andalusina de la ciutat, o millor dit, poble (balda), tothom hi està d'acord, més o menys, basats en una prova excepcional: un «mihrab» que devia formar part d'una mesquita, avui encastat en una de les parets de la catedral. La inscripció diu:

«En nom de Déu: la benedicció de Déu sobre 'Abd-Allāh 'Abd al-Raḥman, Príncep dels fidels, allargui Déu sa vida, que manà que aquesta obra es fes per mans de Ja'far, el seu familiar i llibert. Any 347 (o 349)»¹¹⁵.

El domini militar andalusí de Tarraqūna és testificat per dues notícies més. La primera prové de l'Arxiepiscopologi de Mari, que atès el seu interès, reproduïm:

«En el año 960 estando Tarragona bajo el cautiverio de los sarracenos pasó Liutprando por la misma ciudad, y se guardaba en medio del cautiverio, permitiendo los sarracenos por consideración de los católicos muzárabes, a cuyos ruegos compuso unos versos¹¹⁶.

La segona es tracta d'una butlla de Joan XIII adreçada als bisbes de França l'any 971, on consta que la ciutat era «captiva dels sarraïns»¹¹⁷.

Quant a la durada del control de l'aparell estatal andalusí sobre Tarraqūna, no se'n pot deduir res a partir de la documentació. Tot fa pensar, però, que s'acabà durant la «fitna» que va descompondre el califat de Còrdova. A ben segur, a principis del segle XI, entre Ibn Abī 'Āmir al-Mansūr i el seu fill 'Abd al-Malik al-Muzaffar, la «marca» es convertí altra vegada en una zona inhabitable, com ho prova l'abandó de pobladors ja durant les escomeses de Ramon Berenguer I el Vell, a mitjan segle XI¹¹⁸. I així s'explica el testimoni d'Olderic Vitalis, coetani del bisbe Oleguer (primera meitat del segle XII, aproximadament) que estranya la desolació de Tarraqūna, plena de runes i d'ermots, inhabitable¹¹⁹, i que molts historiadors han fet servir per a demostrar els quatre segles d'abandonament. Lògicament havia de presentar un aspecte ruïnós, d'enderrocament després d'un segle que la ciutat (la balda) havia esdevingut buida, fantasmal.

* * *

Així doncs, l'etapa més adequada i fàcil per portar a terme la colonització de Tarraqūna i el seu Camp fou durant el segle que s'estén entre la seva conquesta pels àrabo-musulmans i les expedicions franques de principis del segle IX.

De la relació cronològica dels reports que esmenten Tarraqūna se'n dedueixen dos punts importants. Primer: que la colonització no podia fer-se durant el segle IX, massa turbulent, amb esdeveniments violents cada dos per tres que no permetien cap mena de planificació ni de treball sostingut. En segon lloc, que malgrat les contínues agressions, un cop passades les conseqüències immediates de l'estrall, els pobladors andalusins tornaven a ocupar les zones abandonades amb relativa celeritat, cosa que indica, forçosament, l'existència d'una infraestructura

ben capaç, construïda anteriorment i que tan sols necessitava una remodelació perquè les activitats humanes tornessin a desenvolupar-se amb més o menys normalitat. Sense una infraestructura bastida abans, tampoc no s'explicaria la represa, encara que tímida i efímera, de Tarraqūna durant el Califat. Les obres de base només podien ésser creades durant la pau i l'estabilitat tot el segle immediatament posterior a l'ocupació àrabo-musulmana del territori.

¿Existí, doncs, una organització socioeconòmica andalusina a l'àrea que estudiem? Els textos presenten una sèrie de notícies, curtes, entre línies, però molt reveladores, i que no podem desaproveitar perquè és l'únic de què hom disposa.

En primer lloc hauríem de fer referència al caràcter colonitzador de l'exèrcit àrabo-musulmà. No era un exèrcit permanent, sinó organitzat intermitentment en base a l'estructura tribal i clànica (qawm/s)¹²⁰ que caracteritzava les formacions socials musulmanes. En conseqüència, l'ocupació dels territoris envaïts no era feta solament pels soldats, sinó per tots els membres de llurs famílies, com ho palesa el text de Paulus Diaconus en dir que els «sarraceni (...) cum uxoribus et parvulis venientes Aquitaniam Galliae provinciam quasi habitaturi ingressi sunt»¹²¹. L'estructura militar musulmana que implicava aquesta peculiar ocupació, es mantingué vigent fins a la reforma d'al-Manşūr a finals del segle X¹²² el qual convertí l'exèrcit en un cos permanent, i socialment i tribalment heterogeni.

D'altra banda, J. M. Millàs i Vallicrosa destaca la islamització de moltes famílies nobles com els Fortuny, els Ambrós, etc., la qual cosa va establir en gran manera l'ocupació musulmana alhora que el seu arrelament va dificultar el procés conqueridor feudal posterior¹²³.

Tanmateix, els textos, malgrat tot, resulten molt precisos. El primer és el fragment d'una notícia ja presentada, corresponent a la «Crònica» d'al-Rāzī: «E Tarragona ha muy buen termino e fermoso, e rregantio e conplido de muchos frutos»¹²⁴. L'escriptor al-Ĥimyarī fa una molt completa descripció de Tarraqūna¹²⁵, i en un paràgraf diu: «Una de les curiositats de Tarragona són els molins construïts pels antics, que giren quan bufa el vent i paren amb ell». Aquest report ha estat objecte d'atenció per part de J. Vernet¹²⁶, el qual atribueix als molins de vent un possible origen centreesiàtic en destacar l'existència de les concentracions més antigues entre l'Iran i l'Afganistan i, en un altre ordre de coses, la doble funcionalitat d'aquests aparells: elevació d'aigües subterrànies i moltura de grans. La conclusió de J. Vernet cal tenir-la en compte: «Parece indudable que Tarragona fue la puerta de entrada en

la Europa Cristiana de estos aparatos»¹²⁷. J. Vernet, a més, recull les notícies d'un altre autor musulmà del segle X, Ibn Gàlib, que constata l'existència de canals de regatge i aqüeductes a l'àrea de Tarraqūna, per a conduir l'aigua dels molins¹²⁸.

Cal observar també un punt que aporten dos dels textos presentats. Al-Rāzī diu que Tarraqūna és una ciutat vella i poblada dels antics, i d'al-Ĥimyarī llegim, els molins construïts pels antics. Molt probablement aquests antics podrien ésser els primers àrabo-musulmans que s'establiren a Tarraqūna després de l'ocupació, si tenim en compte que no es pot tractar dels colonitzadors catalans de després de la conquesta, i l'observació de J. Vernet respecte dels molins de vent, en el sentit que només podien ésser aixecats pels andalusins.

Més amunt s'establien les limitacions de la toponímia. Les poques precisions que podríem aportar en aquest camp resten encara en una fase massa embrionària per a poder donar uns resultats prou sòlids.

Però, en definitiva, penso que no és descabdellat suposar que els àrabo-musulmans van colonitzar Tarraqūna i els seus voltants després d'haver-la ocupada el 713 o 714, però sense poder determinar en quin grau aquesta colonització es portà a terme. El desenvolupament socioeconòmic de la Tarraqūna andalusina va tenir, a ben segur, diverses fases, sempre en relació amb la situació general d'al-Andalus. Després d'un llarg procés d'estabilitat (segle VIII) s'entra en un turbulent segle IX, d'atacs continuats entre els andalusins i els francs, que a ben segur trencaren el ritme de vida anterior, com palesen els textos. Finalment, sobre la base real ja existent hom assisteix a una restauració de Tarraqūna després de la instauració a Còrdova del Califat per part d'Abd al-Rahman al-Našir li-Din Allāh. Amb posterioritat, l'activitat humana desapareix de Tarraqūna per un espai de temps molt llarg, coincidint amb la desintegració del Califat en haver mort al-Manšūr i son fill al-Muzaffar, i ja no s'hi reprendrà fins ben entrat el segle XII després de la conquesta catalana en temps de Ramon Berenguer III el Gran i, especialment, a partir de la presa de Tortosa per Ramon Berenguer IV el 1148. Tarraqūna s'haurà convertit, així, en Tarracona.

Conclusions

Els àrabo-musulmans, seguint el seu procés d'expansió, entraren a Hispània l'any 711, i mitjançant fulminants campanyes arribaren a Saragossa per, a partir d'allí, iniciar l'ocupació de l'actual Catalunya.

Molt probablement, hem de situar la presa de Tàrraco durant l'estada a Hispània dels cabdills Mūsà b. Nuṣayr i Ṭāriq b. Ziyād, en una data no determinada amb exactitud, però en tot cas, durant l'any que discorre entre l'agost del 713 i l'agost del 714.

Altrament, no disposem de prou elements per considerar si la ciutat fou ocupada militarment o després d'un pacte de pau. És possible que ho fos pacíficament i sense cap mena de tractat, per l'absència, sembla ésser, de les classes dirigents. La conseqüència d'aquesta ocupació seria l'organització política i fiscal a partir d'un model nou, i per tant, sens dubte, la radical transformació de la societat anterior, ja dins d'una insalvable fase de declivi, característica general en el decurs dels regnats dels darrers reis visigots. Tanmateix, Tarraqūna, allunyada dels principals centres des d'on s'articulava el poder, perdé, a més, el caràcter de ciutat com a seu d'organismes político-administratius. Potser per això és absent en molts relats cronístics i contradictòriament esmentada en d'altres. Tal circumstància no vol dir, però, que restés forçosament desocupada per espai de quatre segles. Els indicadors presentats denoten, penso, l'existència de l'activitat humana andalusina a les contrades tarraconines durant llargues períodes entre l'any 713-714, i la conquesta feudal posterior (segle XII). Els primers documents feudals (del segle XI, sobretot) continguts en els cartorals catalans ens mencionen uns llocs abandonats, buits –com era el cas de Tarragona, recordem-ho– però a la vegada, senyal inequívoca dels vestigis d'un normal desenvolupament social en un passat no massa llunyà.

Antoni VIRGILI I COLET

NOTES

1. El 25 de gener de 1925 llegí una conferència: «La invasió àrab de Tarragona». Poc després, una segona: «La reconquesta de Tarragona», i finalment, una tercera: «La restauració de Tarragona». Les dues primeres foren recollides, acurades i editades per A.J. Sobreranas i Lleó en un article titulat «Sobre la invasió àrab i reconquesta de Tarragona. (Uns estudis inèdits de Mn. Sanç Capdevila)», dins el Boletín Arqueológico, LXIV-LXV, 1964-1965, pp. 29-63.

2. «La ciutat de Tarragona», Barcelona 1975, vol. II, pp. 30-46, que corresponen al capítol «El pas dels sarraïns (segles VIII-XI)».

3. Sobretot per l'obra «Itinerario de la conquista de España por los musulmanes», a Cuadernos de Historia de España, X, Buenos Aires, 1948, pp. 21-74, (especialment pp. 48-74). El criteri per triar aquesta obra és en relació amb el nostre estudi, el qual toca molt directament. En canvi hem prescindit del seu «Orígenes de la nación española»,

Oviedo, 1972, molt més reveladora i més ampla, que inclou el treball precedent. D'altra banda, oblidem voluntàriament R. Menéndez Pidal, un dels caps més prestigiosos del nacionalisme espanyol.

4. Ho analitza més profundament en altres obres, marginals en la nostra anàlisi. Tanmateix, degut al seu interès, remeto a l'estudi de Pierre Guichard, «Al-Andalus. Estructura antropològica de una sociedad islàmica en occidente», Barcelona, 1976, (especialment pp. 15-51), on en fa un resum i una valoració realment admirables. Alhora, fa referència a la resta de la historiografia. Guichard comenta l'obra de C. Sánchez Albornoz en molts altres punts del seu treball.

5. «...la conquista de mi patria para el Islam», a «Itinerario...», p. 21.

6. Segons es desprèn de J. A. García de Cortázar «La época medieval» Historia de España Alfaguara, II), Madrid, 1973, el qual en titula un capítol de la següent manera: «La acuñación del segundo estado español: la monarquía arábigoespañola de los Omeyas», pp. 49-110. Això, forçosament, implica la concepció d'un primer estat: el dels visigots op. cit. p. 7. Tanmateix, la cita de la nota anterior és, també, prou reveladora.

7. «En la extensión del nombre de francos por los islamitas a los habitantes de la actual Cataluña puede estar la clave de la posible campaña islamita en Afrany. Se incluyó en esta (...) la antigua Marca Hispánica del Imperio Carolingio (...) y se llamó (...) francos a los catalanes», C. Sánchez Albornoz a «Itinerario...», p. 60. Tanmateix, la delimitació de l'Afranj continua essent vaga i imprecisa.

8. «El paso de la Septimania del dominio godo al franco a través de la invasión sarracena, 720-768», a Cuadernos de Historia de España, XIX, Buenos Aires, 1953, pp. 5-54.

9. «Els successors de Vititza en la zona nord-est del domini visigòtic», al Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona (BRABLB), XXXIV, 1971-1972, pp. 281-397. També, dins la Gran Enciclopèdia Catalana (GEC), els següents articles: «Akhila», vol. I, Barcelona 1970, p. 364; «Ardó», vol. II, Barcelona 1970, pp. 396-397, i «Catalunya» (història), l'apartat «La dominació islàmica i la conquesta carolíngia de la Catalunya Vella», vol. IV, pp. 718, 719.

10. Vegeu, «La ciutat de Tarragona», op. cit., pp. 30 i 32. També el treball «A propòsit de l'ocupació àrab de Tarragona i l'emigració de Sant Pròsper a Itàlia», al Boletín Arqueológico, IV, Tarragona 1971-1972, pp. 209-213.

11. Segons M. Coll i Alentorn, Ardó era del clan de Wititza, «Els successors de Vititza...», p. 298. Del mateix autor, vegeu l'article «Ardó», citat.

12. Vegeu J. M. Recasens; obres citades.

13. Aquesta és la relació més resumida que podem donar de les tesis de R. d'Abadal i de M. Coll i Alentorn, plasmades en les obres citades anteriorment, i majoritàriament acceptades, per exemple, J. M. Salrach i M. Aventín, «Els orígens històrics» (col·lecció Conèixer Catalunya), Barcelona 1977, semblen estar d'acord amb els plantejaments de la historiografia tradicional segons es desprèn d'una curta referència: «Els anys 718-719 establiren (els musulmans) el seu domini sobre la totalitat del territori català fins el Pirineu...», p. 11. Posteriorment, J. M. Salrach recull part de la crítica sobre les tesis de R. d'Abadal i de M. Coll i Alentorn, però sense definir-se al respecte, a «Història dels Països Catalans» (dels orígens fins a 1714), primera part, pp. 129, 130.

14. R. d'Abadal, «El paso de la Septimania...», p. 16. Per la seva part. M. Coll i Alentorn sosté que els habitants abandonats per Akhila, en acceptar Ardó, decidiren de resistir a l'invasor (segueix R. d'Abadal), a «Els successors de Vititza...», p. 297.

15. Vegeu aquesta interpretació en les expedicions dels reis francs (Lluís el Pietós d'Aquitània, per exemple), en S. Capdevila, «Sobre la invasió...», sobretot, pp. 44-63.

16. «Història de Catalunya», vol. I, Barcelona 1962, p. 34. Per a arribar a aquesta conclusió tan contundent de Ferran Soldevila no pot mancar cap dels elements que configuren la relació de fets.

17. Pel que fa a aquests aspectes vegeu Yves Lacoste: «El nacimiento del Tercer Mundo: Ibn Jaldún», Barcelona, 1971; i «Geografía del subdesarrollo», Barcelona, 1980. Hom podrà tenir les idees i els conceptes ben clars respecte de la noció, causes i concentració del subdesenvolupament, tan maltractat sempre des de l'occident. Les obres aporten, endemés, un bon recull de bibliografia sobre el tema. Tanmateix, és interessant i allisonador el treball de Samir Amin, «Sobre el desarrollo desigual de las formaciones sociales», Barcelona, 1974, també inclòs dins «El desarrollo desigual», del mateix autor, Barcelona, 1978.

18. «El rei Akhila i els fills de Wititza: encara un altra recerca», a Miscel·lanea Barcinonencia, XLIX, 1978, pp. 59-76 (vegeu p. 60). També a «Sobre algunos fulūs contemporáneos a la conquista de Hispania por los árabe-musulmanes», a BRABLB, XXXIV, 1971-1972, pp. 33-42. Diu concretament que la invasió com a fet inexplicable i ahistòric, així com la noció de «reconquesta» no obeeixen més que a plantejaments ideològics tendents a justificar el nacionalisme espanyol i a defensar la idea del seu primer «estat»: els visigots (p. 42). Idea que hom pot fer extensiva a tots els nacionalismes en general. Del mateix M. Barceló, vegeu també «La invasió àrab-musulmana i Catalunya», dins el dossier «Els orígens de la nació catalana», a l'Avenç, n.º 7-8, agost-setembre de 1978, pp. 20-24.

19. Vegeu el comentari que en fa P. Guichard a «Al-Andalus...», especialment pp. 15-36, on resumeix la crítica a aquest postulat.

20. A «El rei Akhila...», p. 64, nota 22.

21. És difícil conèixer en tota la seva amplitud els mòbils de tal expansió. P. Guichard intenta aproximar-nos al problema, a «Al-Andalus...». Segons l'autor, el fet que aquests pobles que porten a terme l'expansió es fonamentin socialment en tribus i clans familiars, i no en poders polítics centralitzats i organitzats, els dota d'una extraordinària mobilitat, tan geogràfica com social (pp. 254-263). D'altra banda, la tribu, mitjançant l'a-şabiyya (solidaritat tribal o cohesió dels elements que la configuren) és de per si, en principi, una arma d'expansió. Sobre aquesta qüestió vegeu P. Guichard, «Al-Andalus...», pp. 459-473, i Yves Lacoste, «El nacimiento del Tercer Mundo...», pp. 135-172. Més endavant, Guichard torna a aprofundir sobre aquest punt en relació al potencial demogràfic que configura l'estructura social oriental, basada en l'agnatisme, l'endogàmia i la poligàmia (p. 456). Alguns trets sobre l'expansió musulmana i la seva dinàmica es poden veure molt dispersament en Cl. Cahen, «El Islam. (I. Desde los orígenes hasta el comienzo del Imperio Otomano)». Madrid, 1979. Pel que fa a l'expansió respecte d'Hispania, vegi's algunes notes en J. A. García de Cortázar, op. cit., on diu que els barabers islamitzats, «desde hacia cuarenta años habían intentado el desembarco en las costas peninsulares» (p. 49), i més endavant, «Para los musulmanes (...) la entrada en la Península era una etapa más de un largo proceso de expansión» (p. 50 i p. 51). Cites molt poc tingudes en compte, certament. També, hom pot recórrer a l'obra de W. M. Watt i P. Cachia, «Historia de la España Islámica». Madrid, 1974, pp. 10-22.

Pel que fa a l'organització de l'expansió, vegeu Hicham Djaït, «La wilaya d'Ifríkiya au II/VIII siècle: étude institutionnelle», dins Studia Islamica, XXVII, 1967, pp. 76-121. Respecte d'Al-Andalus, el mateix autor en «Note sur le statut de la province d'al-Andalus (de la conquête à l'instauration de l'émirat omayyade -93-138/711-756-),» dins Cahiers de la Tunisie, 61-64, 1968, pp. 7-11. També Watt-Cachia, op. cit., pp. 23-36.

Quant a l'organització de la conquesta d'Hispania, fonamentalment P. Chalmeta, «Concesiones territoriales en al-Andalus (hasta la llegada de los almorávides)», a Cuadernos de Historia, VI, 1975. I M. Barceló, «La primerenca organització fiscal d'al-Andalus segons la «Crònica del 754» (95/713-4-138/755)», dins Faventia, 1/2, 1979, pp. 231-261.

22. «Sobre algunos fulūs...», p. 39.

23. «Sobre algunos fulūs...», pp. 40-41.

24. «Sobre algunos fulūs...», p. 41. Hom pot ampliar nocions sobre aquesta interpretació de la numismàtica en altres treballs de M. Barceló: «El hiato en las acuñaciones de oro en al-Andalus, 127/317-744(5)/929(30)», dins Moneda y Crédito, 132, març de 1975, p. 59. També «La primerenca organització fiscal...», citat, pp. 253-254, notes 83-86, en les quals s'abasta tota la bibliografia al respecte.

25. M. Barceló, «Sobre algunos fulūs...», p. 41.

26. Em refereixo al documentadíssim «El rei Akhila...», citat, on l'autor analitza tot tipus de fonts a l'abast. Vegeu p. 75.

27. M. Barceló, «El rei Akhila...», p. 75.

28. M. Barceló, «El rei Akhila...». La resposta és: «seria argumentable contestar afirmativament a partir del major nombre i diversitat de cunys de les monedes narboneses, però resulta impossible per ara fer-ho amb certesa» (p. 75).

29. M. Barceló, «El rei Akhila...», p. 75.

30. A. Barbero i M. Vigil, «Algunos aspectos de la feudalización del reino visigodo en relación con su organización financiera y militar», dins «Sobre los orígenes sociales de la reconquista», Barcelona, 1979 (reimpresió), pp. 129-137. Sobre aquest aspecte que, certament, no queda massa clar, M. Barceló n'ha fet interessants consideracions i aporta-

cions a «El rei Akhila...», pp. 75-76, i sobretot, a «La primerenca organització fiscal...», pp. 247-248, i a «Les plagues de llagost a la Carpetània, 578-649...», a *Estudios d'Història Agrària*, I, 1978, pp. 67-84 (vegeu especialment pp. 82-84).

31. – Així, malgrat l'esment en dues ocasions, M. Coll i Alentorn a «Els successors de Vititza...», p. 285 i p. 291, sembla no donar-li cap mena d'importància i el fet s'oblida, s'arrecona.

32. «Els successors de Vititza...», p. 284.

33. «Els successors de Vititza...», p. 290.

34. M. Coll i Alentorn diu que durant la batalla del Guadalete (o de la Janda, i etc.), els fills de Wititza traicionaren Roderic, cosa que va propiciar la derrota dels visigots (Els successors de Vititza...», p. 291). També ho creuen així molts d'autors que han tractat aquest aspecte. D'altra banda, una altra classe de font, el «Poema de Fernán González», no fa esment de tal traïció, com posa de relleu Louis Chalon a «L'effondrement de l'Espagne wisigothique et l'invasion musulmane selon le Poema de Fernán González», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 9, 1974-1979, pp. 353-363.

35. Op. cit., segons es desprèn del mapa 3, p. 54. M. Barceló pensa tanmateix que els primers atacs arabo-musulmans sobre l'actual Catalunya podien haver-se esdevingut el 713 o 714 («La invasió àrab-musulmana i Catalunya», p. 21).

36. La «Marca Superior», (al-tagr al-a'là). Extret d'Emilio de Santiago Simón, «Un fragmento de la obra de Ibn al-Sabbât (siglo XIII) sobre al-Andalus», a *Cuadernos de historia del Islam*, 5, 1973, pp. 5-91, vegeu p. 23. També, en delimitar la geografia d'al-Andalus diu: «...abarca en longitud desde el oceano Atlántico (...) donde está la ciudad de Ocsobona = Uškūniya (Portugal), hasta Tarragona = Tarrāqūna y Barcelona = Baršīlūna, en el oriente. En este lugar se halla la «puerta» de al-Andalus que da acceso a la Tierra grande (al-ard al kabīra = el resto del continente Europeo), p. 18.

37. P. Guichard «Animation maritime et développement urbain des côtes de l'Espagne orientale et du Languedoc au x siècle», dins «Occident et Orient au x siècle». Actes du IX Congrès des Historiens Médiévistes de l'enseignement Supérieur Public (Dijon, juin 1978). Paris, 1979, pp. 187-201.

38. Per exemple, la rebel·lió de Matruch a Barcelona i Saragossa després de la mort d'Abd al-Rahmān ibn Mu'awiya, el primer emir andalusí (extret de F. Codera, «Narbona, Gerona y Barcelona bajo la dominación musulmana», dins «Estudios críticos de Historia Árabe Española», a la Colección de Estudios Arabes, tom. VIII, Madrid, 1917, p. 335). També les operacions a les costes mediterràniques de la pirateria musulmana durant les èpoques de descentralització política a al-Andalus (P. Guichard, «Animation maritime...»).

39. A «La ciutat de Tarragona», pp. 19, 20, 32, 33.

40. «Tarragona durante los visigodos a través de sus acuñaciones monetarias», al *Boletín Arqueológico*, XLIV. Tarragona 1944, pp. 69-104. Vegeu p. 70.

41. F. Mateu i Llopis, op. cit., posa èmfasi, sobretot, en el fet que Akhila vagi encunyar moneda el 710 i 711 (p. 103).

42. Sanç Capdevila, op. cit., p. 37.

43. M. Barceló, «Les plagues de llagost...», p. 79.

44. Aquest fenomen es manifesta sobretot a la Carpetània i a la zona costera de la Mediterrània, antigament la de més vitalitat, com posen de manifest P. Guichard «Animation maritime...», i M. Barceló, «Les plagues de llagost...» i «El hiato en las acuñaciones de oro...».

45. «Animation maritime...», p. 188.

46. «Crònica del 754» en l'edició de Flórez, «Espanya Sagrada», VIII, p. 299.

47. «Akhbār Majmū'a», ed. de Lafuente Alcántara, Madrid 1867. Extret de J. M. Millàs i Vallcrosa, «Els textos d'historiadors musulmans referents a Catalunya Carolíngia», a *Quaderns d'Estudi*, XIV. Barcelona, 1922, on, a més, cita els altres autors que en fan referència (vegeu p. 131 i notes 2, 3 i 4).

48. Extret de F. Codera, «La dominación aràbiga en la Frontera Superior o sea, poco más o menos, en la cuenca del Ebro y en la Galia Meridional, años 711 a 815», a Colección de Estudios Arabes, citat, pp. 201-204. Vegeu també Millàs i Vallcrosa, «Els textos...», p. 131 i nota 6. El mateix report és citat per E. Morera, «Tarragona Cristiana», I. Tarragona, 1897, p. 201.

49. Com fa veure S. Capdevila, op. cit., p. 36.

50. Vegeu la nostra nota 48. El fet que la notícia vingui del pseudo Ibn Qutayba fa que aquesta sigui, fins a cert punt, poc creïble a causa dels elements llegendaris que

aquest autor inclou en els seus relats, tal com manifesten nombrosos historiadors. Tanmateix, hom no pot suposar que es tracti d'una invenció total.

51. «Crónica del Moro Rasis» (versió del *Ajbār mulūk al-Andalus*, d'Aḥmad ibn Muhammad ibn Mūsà al-Rāzī, 889-955), edició de D. Catalán y M. Soledad de Andrés. Madrid, 1975. Vegeu pp. 273, 274. El mateix trobem a la versió de Gabriel Rodríguez de Escabias (segle XVIII), anomenat *Manuscrit de Copenhague*, i inclòs com a apèndix a aquesta mateixa edició de la «Crónica». Només una particularitat referent al riu Galian (a) «... que también llaman Fabliar», p. 295.

52. Millàs i Vallicrosa, «La conquista musulmana de la región pirenaica», a *Pirineos*, II, n.º 4, 1946, pp. 53-67 (vegeu p. 54).

53. F. Codera, «Límites probables de la conquista árabe en la Cordillera Pirenaica», dins *Colección de Estudios Arabes*, citat, p. 235.

54. «El paso de la Septimania...», p. 10.

55. «El paso de la Septimania...», pp. 11-13.

56. «El paso de la Septimania...», p. 15. Ho ratifica M. Coll i Alentorn a «Els successors de Vititza...», pp. 299-300, i a l'article «Ardó» (GEC), en dir que al-Ḥurr ocupà el territori d'Akhila mig combatent mig negociant. A l'hora de justificar la conquesta de Saragossa (dins el territori inclòs en els pactes d'Akhila), diu que anteriorment Roderic l'havia incorporada al seu domini. D'altra banda, a l'article «Akhila» (GEC), diu que Mūsà canvià la política pactual de Ṭāriq i ocupà algunes ciutats wititzanes. Vegeu també l'article «Catalunya», citat, de la GEC.

57. Flórez, «Espanya Sagrada», VIII, p. 303.

58. Op. cit., p. 34. D'altra banda, Millàs i Vallicrosa, a «Els textos...», diu que d'al-Ḥurr no es consignava cap expedició concreta contra els cristians (p. 135).

59. «Los itinerarios de la conquista musulmana de al-Andalus a la luz de una nueva fuente: Ibn al-Šabbāt», a *Cuadernos de Historia del Islam*, 3, 1971, pp. 51-65 (veg. p. 61), i a «Un fragmento de la obra...», citat, pp. 60, 61 i 63. Tanmateix, es tracta de suposicions car la font és poc explícita. Per altra banda no descarta que les campanyes de més enllà de Saragossa fossin dutes a terme per ordre de Mūsà durant la seva estança a Hispània.

60. «Itinerario...», especialment, pp. 61-64. Apunta la possibilitat, però, que vagi ésser Ṭāriq per ordre de Mūsà, segons el testimoni d'al-Maqqarí que s'informa en el «Muqtabis» d'ibn Hayyān (pp. 61, 62 i nota 72), i pel fet d'identificar Tarife el fill de Nuḡayr de la «Crónica» d'al-Rāzī amb Ṭāriq (pp. 60, 61, nota 65), que accepta M. Barceló a «La primerenca...», p. 274 i n. 58. En aquest sentit sembla manifestar-se Codera a «La dominación...», p. 109, on diu que quan Mūsà fou cridat pel khalifa de Damasc, baixà de Galícia i pel camí va trobar Ṭāriq, que venia de la Marca Superior.

61. «La dominación...», p. 109, com apuntem en la nota precedent.

62. «La conquista musulmana...», pàgines 57, 60 i 65. En canvi creu que Barcelona fou presa per al-Ḥurr.

63. «La primerenca organització...», pp. 245-246 i notes 56-57.

64. «La Espanya Musulmana», tom. IV, Madrid 1967, de la «Historia de Espanya», dirigida per R. Menéndez Pidal. Vegeu pp. 20, 21.

65. Op. cit., pp. 30-36.

66. «Tarragona bajo el poder de los árabes y su reconquista por don Ramón Berenguer 2.º Conde de Barcelona en 1089». Tarragona 1882, pp. 5-6.

67. E. Morera, «Tarragona Cristiana», cit. Presenta un ample capítol dedicat al «Periodo Musulmán», pp. 191-325. Pel que diem, vegeu pp. 197-200.

68. Vol. «Provincia de Tarragona», p. 228, a la «Geografía General de Catalunya», dirigida per F. Carreras i Candi.

69. «Historia de Tortosa y su comarca», tom. VI, 1954, pp. 325-329. Altrament, de poca utilitat ens és Carmel Biarnés, «Moros i moriscos a la ribera de l'Ebre», a la col·lecció *Episodis de la Història*, Barcelona 1972, i «Apunts d'història d'Ascó. Els moriscos a Catalunya: documents inèdits. Ascó-Valls 1981, on diu que els musulmans s'apoderaven de tot Catalunya l'any 714 partint de l'Ebre.

70. «Restauración canónica e intento de reconquista de la sede tarraconense, 1076-1108», dins *Cuadernos de Historia de España*, LXI-LXII. Buenos Aires, 1977, pp. 145-245 (veg. p. 145).

71. «Restauración eclesiástica y reconquista en la Cataluña del siglo XI: Ramon Berenguer I y la sede de Tarragona», a *Analecta Sacra Tarraconensis*, vols. 49-50 (1976-1977). Barcelona, 1979, pp. 5-39. Vegeu p. 9.

72. Op. cit., p. 35.
73. «La ciutat de Tarragona», pp. 30-33, especialment, la 32. Vegeu també el seu «A propòsit de l'ocupació...», citat.
74. P. Chalmeta, «Concesiones territoriales...», p. 13.
75. M. Coll i Alemtorn ho considera així en tots els seus treballs, com és natural, però en especial a «Els successors de Vititza...», p. 300. D'ídèntica opinió és, està clar, R. d'Abadal a «El paso de la Septimania...», p. 15, que ja hem indicat abans en nota 14. J. M. Millàs i Vallicrosa a «La conquesta...» diu que Tarragona fou presa violentament i la seva primícia passà llavors a Tortosa (p. 57), per bé que a «Els textos...» manifesta que la resistència de Tarragona no podia ésser tan obstinada com pensen molts autors (p. 132). S. Capdevila creu, respectant els textos, que Tarragona fou assetjada durament fins al punt de sentir «tots els horrors d'una tragèdia» (p. 36). També fa esment de la «sort tràgica» dels defensors de Tarragona (pp. 36-41). Bayerri, op. cit., p. 327, accepta sense reserves la destrucció de la ciutat i ho assimila, a partir d'ella, per Tortosa, i C. Biarnés, en canvi, pensa que Tortosa va capitular, al revés de Tarragona, que resistí i fou destruïda. (Apunts d'Història d'Ascó). Recasens i Comes és de la mateixa opinió, com veurem. En canvi Morera sosté, contradictòriament, que en l'ocupació de Tarragona no hi hagué ni pacte ni batalla pel fet d'ésser la ciutat totalment buida («Tarragona Cristiana», pp. 202-204); i la realitat d'una resistència a l'invasor («Provincia de Tarragona», dins la «Geografia...», p. 228. En canvi, B. Hernández Sanahuja, op. cit., p. 5, diu que la ciutat no fou destruïda sinó aixecada. Finalment, J. M. Salrach pensa que «potser» Tarragona fou ocupada pels àrabo-musulmans en 714, i «suposadament» destruïda, a «Història dels Països Catalans», citada, pp. 150 i 151.
76. J. M. Recasens, «La ciutat de Tarragona», pp. 32 i 33.
77. J. M. Recasens, «La ciutat de Tarragona», p. 33. En el seu «A propòsit de l'ocupació...», diu que els partidaris d'Ardó decidiren fer-se forts a Tarraco per l'existència de les muralles, capaces de donar les suficients garanties per a la defensa (p. 211).
78. J. M. Recasens, «A propòsit de l'ocupació...», i a «La ciutat de Tarragona», pp. 33 i 34.
79. «La ciutat de Tarragona», p. 33.
80. C. Sánchez Alborno, «Itinerario...», p. 63, i també S. Capdevila, op. cit., p. 35.
81. «Els textos...», p. 125.
82. «Crònica» d'al-Rāzi. Vegeu-ne l'estudi de les fonts de l'autor en l'edició citada de D. Catalán i M. S. de Andrés, pp. XXIX-XLIII.
83. Esmentat anteriorment. Apèndix en l'edició citada de la «Crònica» d'al-Rāzi.
84. «Crònica» d'al-Rāzi, pp. XIX-XXV, on els editors fan un detallat estudi del «Manuscrit de Copenhague», de G. Rodríguez de Escabias.
85. «Crònica» d'al-Rāzi, apèndix, p. 359.
86. «Crònica» d'al-Rāzi, apèndix, p. 365.
87. «Itinerario...», pp. 61, 62 i n. 72.
88. M. Barceló, «La primerenca organització fiscal...», pp. 247-248.
89. J. Serra i Vilaró: «San Próspero de Tarragona y sus discípulos refugiados en Italia en el año 711». Balmesiana, Barcelona, 1943, pp. 40-43. La data 711 és, com diu l'autor, convencional, ja que a causa de la impossibilitat de fixar la presa de Tarragona pels àrabo-musulmans, esmenta la de la seva entrada a Hispània.
90. – Ja des d'antigament, com demostra aquest text: «...essent dita ciutat (Tarragona) destruïda pels moros foren dites reliquies (sants Fructuós, Auguri i Eulogi) transferides a llur monestir (Itàlia)». Extret de l'Inventari Vell de la Mitra de Tarragona, any 1233, fol. 586. D'altra banda, el comensal Marí, diu en el seu Arxiepiscopologi: «...murió (el bisbe) en el sitio de esta ciudad con todos sus vecinos los cuales lo sostuvieron (...) por espacio de tres años, desde el 719 hasta el 721 poco más o menos (...) entraron por fin y degollando a los defensores que hallaron (...) la incendiaron y asolaron», fols. 35-36. Aquest Arxiepiscopologi es conserva original a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona. Hom pot comprovar que cap dels dos relats, per cert prou contradictoris, poden ésser presos en consideració.
91. M. Barceló, a «La primerenca organització fiscal...», pp. 240-244, arriba a semblants conclusions per a la ciutat de Toledo.
92. Gamal 'Abd al-Karīm: «La España musulmana en la obra de Yāqūt (s. XII-XIII). (Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus extraído del

Mu'ÿam al-buldân –diccionario de los países–), a Cuadernos de Historia del Islam, 6, 1976. Del mateix autor, «Al-Andalus en el Mu'ÿam al-buldân de Yâqût», Anales de la Universidad Hispalense, 1972.

93. El geògraf musulmà Idrîsî, en la seva «Geografia de España» fa referència a la fusta dels boscos tortosins, que s'emprava en la construcció de vaixells, edificis i aparells de guerra. És una fusta de la que no es troba en cap altre lloc i té molta fama, diu. Edició d'A. Ubieto, València 1974. Vegeu pp. 146, 147, i p. 181. Citem aquesta edició i no en la de R. Dozy i M. J. de Goeje, «Edrisi, description de l'Afrique et de l'Espagne». Leyde, 1866 (reimp. 1968), per ésser la més fàcil d'abastar, malgrat que la segona és, sens dubte, molt més acurada i perfecta. Tanmateix, pel que fa al text que presentem no hi ha diferències de fons entre ambdues edicions.

94. S. Sobrequés, «Els grans comtes de Barcelona». Barcelona, 1980, pp. 120, 121.

95. «Tarragona Cristiana», pp. 204, 205.

96. «Tarragona Cristiana», pp. 230, 236, 237.

97. «Tarragona Cristiana», pp. 302-311.

98. Volum «Província de Tarragona», a la «Geografia General...», pp. 75 i 227-231. A la p. 231, concretament diu: «enterrada per espai de quatre segles (Tarragona), ressucità, com l'hebreu Yazar, de entre les cendres y les runes de son sepulcre, a la veu providencial de la Església, que la cridà des de la Basílica de Roma».

99. Op. cit., p. 44.

100. Op. cit., pp. 44-45, on contradiu la idea de Morera respecte de la construcció de les tapieres (ho cita a «Tarragona Cristiana», p. 256), i de la restauració del Pont del Diable (citat a «Tarragona...», pp. 309, 310, seguint Hernández Sanahuja).

101. Op. cit., pp. 45 i 46.

102. «La ciutat de Tarragona», pp. 35 i 36.

103. «La España Musulmana», p. 318.

104. «Rerum Gallicarum et Francorum Scriptores», edició de Bouquet, vol. VI. També P. de Marca, «Marca Hispanica», París 1687, ed. facsímil, Barcelona 1972. Ho citen E. Morera, «Tarragona...», p. 230 i 303; S. Capdevila, op. cit., pp. 41, 48, 49; J. M. Recasens, «La ciutat de Tarragona», p. 36, i finalment, Millàs, «Els textos...», p. 146. Una síntesi de les expedicions militars franques sobre la «marca» la trobem en R. Miravall: «Atacs franco-catalans contra Tortosa», col·lecció Episodis de la Història. Rafael Dalmau, editor, Barcelona, 1969.

105. Així ho pensa S. Capdevila, op. cit., p. 49.

106. «La ciutat de Tarragona», p. 37.

107. Op. cit., pp. 50, 51. També en fan referència R. d'Abadal, «Els primers comtes», p. 232, i J. M. Salrach, a «Història dels Països Catalans», citat, p. 191; a «Els orígens històrics», pp. 19, 20, i a «El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)», I (El domini carolingi) Barcelona, 1978, pp. 81-88.

108. Mari, «Arxiepiscopologi», fol. 41.

109. S. Capdevila, op. cit., p. 51.

110. Op. cit., pp. 53, 54.

111. Vegeu, per exemple, A. Rovira i Virgili, «Història de Catalunya», vol. III, pp. 184-191. També S. Capdevila, op. cit., pp. 54, 55, i J. M. Recasens, «La ciutat de Tarragona», p. 37.

112. Vegeu R. d'Abadal, «Els primers comtes catalans», p. 328; J. M. Recasens, «La ciutat de Tarragona», p. 37, i J. M. Salrach, «Història dels Països Catalans», I, p. 161.

113. Tenim el testimoni d'un cap d'ambaixada, J. de Gorze, a les ordres d'Otò I de Saxònia, que fa referència a Tortosa, la primera ciutat dels musulmans. Aquest és el text:

«Barchinoman venientes, quindecim diebus morantur, donec nuntius Tortosae missus est. Ea prima regis sarracenorum erat».

(«Vita Iohannis Abbatis Gorziensis auctore Iohanne abbate S. Arnulfi», a Monumenta Germaniae Historica (M.G.H.), Scriptorum IV, ed. G.H. Pertz, Hannover, 1841, pp. 370-371).

El fet de no esmentar Tarraqūna pot voler dir que es mantenia sota domini franc, com diu J. M. Recasens, a «La ciutat de Tarragona», p. 38, el qual segueix E. Morera, («Tarragona Cristiana», pp. 256-257), però el fet de tractar-se d'un poble (balda) pot ésser la causa d'aquesta omisió. Per cert, que precisar la data de l'ambaixada de Joan de Gorze ha constituït un problema d'anys. Millàs, «Els textos...», p. 156, diu que fou abans de

956-957; S. Capdevila, op. cit., p. 56, el 929. J. M. Recasens, «La ciutat de Tarragona», p. 38), diu que va tenir lloc el 956; R. d'Abadal és de la mateixa opinió («Els primers comtes...», p. 338, nota 63), i segons P. Bonnassie, «Catalunya mil anys enrera» (ss. X-XI) I. Barcelona, 1979, el 950 (p. 298). Finalment, M. Barceló l'ha determinada amb exactitud a «The earliest sketch of an «oriental despot»? (A note on the exchange of delegations between the Ottonides and the caliphes of Qurtuba 338-339/950-367/974)», dins Actes du II Colloque d'Archéologie et d'Histoire de Nice. Nice-Antibes, 1981 (en premsa). Les funcions de l'ambaixada es desenvoluparen entre el 953 i el 954 (any 342 de l'Hègira). Altrament, uns textos d'Ibn Khaldun i d'al-Maqqari citen les ambaixades del sobirà o rei de «Barcelona i Tarragona» (Millàs i Vallicrosa, «Els textos...», p. 156). Tanmateix, R. d'Abadal a «Els primers comtes...», p. 338, i J. M. Recasens, a «La ciutat de Tarragona», p. 37, també ho assenyalen.

114. Vegeu P. Guichard, «Animation maritime...», p. 195.

115. Aquesta inscripció, que és acceptada com a prova de la restauració andalusina de Tarraqūna, és citada per tots els autors. Morera en fa referència a la seva «Tarragona Cristiana», i esmenta la conversió de la catedral en mesquita, per bé que seria una colonització poc important, diu (pp. 256-261). Ell mateix ho confirma al volum «Província de Tarragona» (de la Geografia General...), pp. 227-231. Joan Serra i Vilaró hi concedeix una importància cabdal, a la seva «Santa Tecla la Vieja, la primitiva catedral de Tarragona», Real Sociedad Arqueológica Tarraconense. Tarragona, 1960 (vegeu especialment pp. 98-100). Després de presentar el text de la inscripció l'autor ens ofereix un report molt interessant, que també remarca E. Morera, («Tarragona Cristiana», p. 258). Diu al llibre de J. Serra: «El lugar que ocupa actualment el «mihrab» es debido a que a principios de 1802 llegaron a Tarragona rumores de que SSMM pasarían por la ciudad en su viaje a Barcelona. El Cabildo se preparó para obsequiarlos, y entre otras cosas, (...) se quitaron (de los claustros) los cuadros o trozos de retablo viejo, y los exvotos que había en sus paredes, y en el lienzo de la parte del refertorio se pusieron los trozos de la Ara de Augusto, y un arco con letras árabes que había en el almacén del Cabildo. (Arxiu de la Catedral de Tarragona, Liber de Rebus Gestis, fol. 109). Este oratorio interior —continúa— es una manifestación de la existencia en Tarragona de una población árabe numerosa y culta, en contra del parecer de los autores...» (p. 99). Confirma aquesta circumstància la troballa d'uns fragments ceràmics, segons ell molt importants per a constatar la població andalusina (pp. 49, 50). J. M. Recasens recull les tesis de J. Serra i Vilaró sobre la ceràmica a «La ciutat de Tarragona», pp. 40, 41, però la cita, no massa ben expressada, no aclareix a quin tipus de pobladors pertanyen les restes, quan el seu descobridor fa expressa referència a la població andalusina.

A partir del «mihrab» accepten la restauració andalusina de Tarraqūna E. Levi-Provençal, «La España Musulmana», pp. 300, 301 i 334; R. d'Abadal, «Els primers comtes...», p. 329; S. Capdevila, op. cit., p. 56 i 62, i J. M. Recasens a «La ciutat de Tarragona», p. 39, amb alguna reserva a l'hora d'acceptar la data de la inscripció. J. M. Font i Rius també ho assenyalava, en nota, seguint E. Levi-Provençal, a «Cartas de población y franquicias de Cataluña». CSIC, Barcelona-Madrid, 1969, p. 722.

116. Mari, «Arxiepiscopologi», fol. 29. El text, com hem vist, esmenta un tal Liutprand. Aquest fou l'autor d'una obra, «Antapodosis», que hom pot llegir a M.G.H., tom. V, Scriptorum III, edició de G. H. Pertz, Hannover, 1938. Liutprand havia estat informat sobre al-Andalus, a la cort d'Otò I de Saxònia, per Recemund (Rabí' b. Zayd), funcionari de palau del khalifa 'Abd al-Rahman. Vegeu al respecte la referència de P. Bonnassie, op. cit. p. 298, nota 56. Segons el testimoni de Mari, Liutprand va ésser durant un temps a Tarraqūna, on va escriure uns versos. En principi, se'ns fa difícil acceptar la veracitat de tal notícia ja que no hem pogut trobar cap referència de Tarragona en les obres de Liutprand, editades a M.G.H.

117. Extret de S. Capdevila, op. cit., p. 56, not. 21. Citació de J. M. Recasens a «La ciutat de Tarragona», p. 38, n. 39.

118. — Ja n'havem fet referència a la nostra nota 94. És també d'aquesta opinió S. Capdevila, op. cit., pp. 56, 57.

119. El testimoni d'Olderic Vitalis, extret de l'obra de J. Iglésies, «La restauració de Tarragona», col·lecció Episodis de la Història. Barcelona, 1963, p. 25. En fa un comentari J. M. Recasens a «La ciutat de Tarragona», p. 44.

120. Vegeu al respecte P. Guichard, «Al-Andalus...», pp. 332-338.

121. Text citat per Codera a «Narbona, Gerona y Barcelona...», p. 302; P. Gui-

chard, «Al-Andalus...», pp. 202, 203, n. 79, i finalment, M. Barceló a «La primerenca organització fiscal...», pp. 246, 247, n. 57.

122. – Sobre aquesta qüestió disposem d'un text molt aclaridor, que hom pot veure a «El siglo XI en primera persona. Las «memorias» de 'Abd Allāh, último rey ziri de Granada destronado por los almorávides (1090)». Traducció i edició d'E. Levi-Provençal i E. García Gómez, Madrid, 1981, pp. 81-82. Vegeu els comentaris que sobre la reforma militar d'al-Manşūr en fa P. Guichard, «Al-Andalus...», pp. 519, 520, en relació amb la progressiva extinció de l'equilibri tribal i clànic anterior.

123. «La conquesta musulmana...», p. 66. Per una aproximació a les causes d'aquesta ràpida islamització, vegeu M. Barceló, «Les plagues de llagost...», pp. 78, 79, nota 44.

124. Vegeu la presentació completa del text, que hem fet més amunt.

125. «La Péninsule Ibérique au Moyen-âge d'après le Kitāb ar-Rawd al-Mi'tār fi-Habar al-Aktār, d'ibn 'Abd al-Mu'nim al-Himyari», ed. d'E. Levi-Provençal, Leiden-Brill 1939, pp. 153-154. J. M. Recasens al-ludeix el mateix text, però d'una edició diferent, a «La ciutat de Tarragona», pp. 42, 43.

126. J. Vernet: «La cultura hispano-àrabe en Oriente y Occidente». Barcelona, 1978, pp. 227, 228.

127. Idem, p. 228.

128. Idem, p. 227. En fa referència E. Morera, «Tarragona Cristiana», pp. 309, 310.